

ситуацію, що мала місце у франкській державі (ми можемо про це судити виходячи зі змісту інших численних каролінзьких капітуляріїв та епістолярних джерел), наставлення Карла Великого не здаються зайвим нагадуванням того, чому потрібно слідувати і що необхідно виправити представникам цього прошарку. Також не випадково "Загальне наставлення" торкалося й проблем, пов'язаних з монастирським життям.

Наведення порядку всередині прошарків мирян, як видається, було завданням ще більш складним, ніж спроба врегулювання відносин у середовищі духовництва. Ті статті, які адресовані до "всіх", тобто всьому народові, насправді могли бути сприйняті лише незначною частиною мирян. По суті адресу "всім" слід було замінити адресою "єпископам і священикам для народу", оскільки тільки через проповідь священика звичайні люди, яких уже за часи короля Пипіна стали приписувати до певних парафій, могли засвоїти свої обов'язки й поведінкові нормативи, затверджені Біблією, церковними соборами й папськими декреталями. У реальній середньовічній дійсності дуже рідко прикладом їм могло служити життя їх власних сеньйорів, та й взагалі ця дійсність мало сприяла формуванню нової християнської свідомості.

У цілому, "Загальне наставлення" слід вважати одним з найзначніших документів, створених у канцелярії Карла Великого в доімперський період, оскільки він ілюструє цивілізоване прагнення франкського монарха будувати свою християнську державу на основі закону, якому повинні підкорятися всі його піддані без винятку.

У 800 р. Карл Великий деякою мірою досягне своєї мети, створивши на заході Європи християнську імперію, а "Загальне наставлення" стане помітним етапом на цьому складному шляху.

1. Admonitio generalis 789. m. Martio 23 // Monumenta Germanie historica. Legum sectio II, Capitularia regum Francorum, vol.I. Hannover, 1883. Pp. 53-62. 2. Admonitio generale, 23 mars 789 an. // Charlemagne. Texte de Charlemagne et les Annales royales, les capitulaires de Charlemagne. / Par Georges Tessier. Paris, Edition Albin Michel, 1967. Pp. 293-309. 3. Archive de la France / Sous la direction de Jean Favier. T.I. Le Moyen Age (V-XI siecles) / Par Jean-Pierre Brunterch. Paris : Fayard, 1994. 4. Epistolae IV: Epistolae Aevi Carolini 2 // Monumenta Germanie historica. Berlin, 1895. Pp.135-138. 5. Sancti Bonifatii et Lulli Epistolae // Monumenta Germanie historica, Epistolae selectae I. Berlin, 1915. Pp.82-83. 6. Charlemagne. Texte de Charlemagne et les Annales royales, les capitulaires de Charlemagne. / Par Georges Tessier. Paris : Edition Albin Michel, 1967. 7. Библия. М.: Российское библейское общество, 2002. 1376 с. 8. Гергей, Е. История папства / Е. Гергей. М. : Республика, 1996. 463 с. 9. Глиняный, В.П. История государства и права зарубежных стран / В.П. Глиняный. Харьков : Одиссей, 2001. 832 с. 10. Карташев, А.В. Вселенские соборы / А.В. Карташев. М.: Республика, 1994. 542 с. 11. Кучма, В.В. Государство и право Древнего мира и Средних веков / В.В. Кучма. Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. 548 с. 12. Лозинский, С.Г. История папства / С.Г. Лозинский. М.: Политиздат, 1986. 382 с. 13. Линч, Д. Средневековая церковь. Короткая история / Д. Линч. К.: Основы, 1994. 492 с. 14. Смирнов, Е.И. История христианской церкви / Е.И. Смирнов. Петербург: Типография Петр. Т-ва Печатн. и Издат. дела "ТРУДЪ", 1915. 462 с. 15. Тальберг, Н.Д. История христианской церкви / Н.Д.Тальберг. М.: Изд-во Православного Свято-Тихоновского Богословского института, 2000. 518 с. 16. Черниловский, З.М. Всеобщая история государства и права/З.М. Черниловский. М.: Юрист, 1996. 576 с.

Надійшла до редколегії 17.01.11

Б. Год, д-р пед. наук, проф.

МІСЦЕ І РОЛЬ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ В ІСТОРІЇ ЄВРОПИ

У статті розглядається проблема історичного місця та значення епохи Відродження у європейській історії. Аналізуються різні точки зору науковців.

The article is concerned with the problem of historical place and significance of the Renaissance period in European history. The author analyzes the different scholars' views on this subject.

У сучасній світовій історичній науці є не так уже й багато проблем, що привертати б більше уваги дослідників, ніж епоха європейського Відродження (кінець XIV – початок XVII ст.). Не припиняються дискусії щодо її історичного місця та значення у розвитку європейської цивілізації. Перехідний характер епохи не викликає сумніву, проте ступінь її близькості до того чи іншого історичного етапу, "традиційності" й "новизни" оцінюються по-різному. Триває дискусія між "медієвізаторами" та "модернізаторами", прихильниками концепції "осені Середньовіччя" [18] та її противниками [1, с. 212]. Складний, суперечливий феномен Відродження давав аргументи для обох сторін – тих, хто інтерпретував його як продовження середньовічної традиції (Дж. Тоффанін, Ч. Трінкаус та інші), і тих, хто підкреслював розрив з цією традицією (Б. Кроче, Е. Кассіре та інші) [2, с. 16-17].

Останнім часом на пострадянському просторі намітилася тенденція до перегляду відомої тези про Відродження як "найбільш прогресивний переворот в історії людства" [6, с. 346]. Наголошується недостатня зрілість (у новоєвропейському сенсі) ренесансної культури, її неспроможність ідейно підірвати підвалини середньовічної цивілізації й стати культурною основою Нового часу [8]. У пошуках істини дослідники спираються на ґрунтовніші знання Середніх віків, намагаються уникнути примитивної оцінки їх досягнень і цінностей. І все ж, здається, маятник об'єктивності надто хитнувся у протилежний бік. Ми згодні з О. Горфункелем, який зазначав, що об'єктивна "...оцінка Середньовіччя не повинна

привести до спрощеного й однобічного трактування Відродження" [5, с. 227].

У відповідь на аргументи "медієвізаторів" спробуємо викласти деякі власні міркування щодо новизни й радикальності ренесансної думки. Мова йтиме, перш за все, про гуманістичне бачення людини та її місця в світі.

Ренесансний антропоцентризм, по-перше, суттєво відрізнявся від середньовічного, християнського. Акцент був зроблений не на нещастях людського роду, а на його гідності та достоїнстві, на самоцінності й творчій ролі людини на землі. Переосмислювалася (заперечувалася або пом'якшувалася) теза про першородний гріх, що нібито спотворив природу людини. Стверджувалася ідея співтворства людини й Бога у створенні світу, цивілізуючої ролі людської діяльності. Адже, як зазначав гуманіст Дж. Манетті, "...після початкового іще не закінченого творіння нами, вочевидь, була винайдена, виготовлена та доведена до досконалості решта речей... Нашим є те, що знаходиться довкола: усі будинки, усі укріплення, усі міста, усі споруди на землі... Наш живопис, наша культура, наші мистецтва, наші науки..." [11, с. 68-69].

По-друге, принципово новим і прогресивним був сам факт осмислення "людини взагалі", представника роду людського, а не члена якогось стану або корпорації. "У такий спосіб, – справедливо зазначає російська дослідниця Н. Рев'якіна, – Відродження відкривало шлях у Новий час, бо лише при такому погляді отримують розвиток уявлення про права людини, рівність, ідеї демократії тощо" [15, с. 5].

По-третє, слід зважати й на те, що ренесансний гуманізм не був чимось монолітним або застиглим. Він розвивався у часі та просторі, віддзеркалюючи зміни історичного часу і національно-регіональну специфіку. Так, для мислителів XVI ст., наприклад, характерним був тверезіший, реалістичніший погляд на людину. Зникає притаманний ранньому етапу Відродження (XIV – XV ст.) оптимізм щодо визначального становища людини в світі. Середньовічна антропоцентрична схема світобудови зазнала краху набагато раніше Нового часу. Про цей факт яскраво свідчить позиція ренесансного мислителя М. Монтеня, який не поділяв ні християнської думки про людину – "царя Всесвіту", ні ідеї ранньоренесансного піднесення її до небес. "Нехай вона покаже мені, – писав гуманіст, – за допомогою свого розуму, на чому ґрунтуються ті величезні переваги над рештою створіннь, що їх приписує собі. Хіба не смішно, що ця нікчемна й жалюгідна істота нездатна навіть управляти собою... оголошує себе володарем Всесвіту, найдрібнішої частинки якого навіть не в силах пізнати..." [12, с. 41]. Такі міркування про людину виходили за межі Середньовіччя. Загалом думка М. Монтеня схожа на іронію Вольтера з приводу "антропоцентричної гордині" людства.

Ідеал ренесансної людини так само відрізнявся від середньовічного. Він сформувався в умовах міста, насамперед італійського. Тут задавали тон енергійні й підприємливі люди, заможні ремісники, купці, мануфактуристи, банкіри. Цінувалися особиста ініціатива, життєва активність, ділові якості. Навряд чи можна погодитися з К. Бурдахом у тому, що "...абсолютно неможливо пов'язувати їх (гуманізм і Ренесанс – Б.Г.) з економічним і політичним прогресом", що шукати корені слід лише у глибинах середньовічного релігійного світовідчуття [4, с. 147]. На наш погляд, необхідно враховувати низку чинників, серед них і соціально-економічні. Дослідники називають їх по-різному: "нерівномірний, але прогресуючий розвиток ранньокapіталістичних відносин" (В. Рутенбург); "перебудова феодальних суспільно-політичних та ідеологічних структур, що мали пристосуватися до вимог повністю розвинутого простого товарного виробництва" (М. Барг); "передові форми торгово-промислового підприємництва" (Л. Брагіна). Але навіть якщо вважати зміни, що відбувалися, реструктуризацією феодального ладу, все одно йшлося про активізацію підприємництва та ринкових відносин, тобто явища цілком новоевропейські.

Багато цікавого про менталітет італійських городян епохи європейського Відродження містять мемуари, записки, сімейні хроніки попольських родин XIV – XV ст. Бурхлива ділова активність із елементами підприємництва спричинила формування нової етики та нового ставлення до праці. Ця тенденція простежується у так званій "купецькій педагогіці" – настанових дітям і молоді. Д. Веллуті – автора "Домашньої хроніки", – хвилювало питання, якими компаньйонами стануть його діти. Він закликав до необхідності "великої старанності в роботі" для отримання очікуваного прибутку [9, с. 63–64].

П. Черталья, заможний флорентійський хліботорговець, змалку привчав синів до акуратності, методичності й пунктуальності, радив їм ретельно обраховувати всі витрати й прибутки. Молоді давалися цілком бізнесові поради: "свої секрети не відкривати нікому"; "великі борги, позики й кредити розорюють як компанії, так і окрему людину, тому не зв'язуйся з ними"; "якщо ти хочеш, щоб у тебе було достатньо коштів, організуй боттеґу (крамницю, майстерню тощо – Б.Г.)..." [14, с. 329, 331]. Такі ж підтвердження підприємницької рефлексії знаходимо в Д. Ручеллаї, "ученого купця", Д. Мореллі, Б. Пітті та інших. Є вони й у гуманіста

Л.Б. Альберті в книзі діалогів "Про сім'ю" (1432–1434 pp.). Бережливість, дбайливість, раціональність у веденні справ і діловитість ("тікаю від сну й неробства, постійно чимось займаюся"), чітке планування щоденної праці, звичка аналізувати зроблене ("уроки на майбутнє"), засудження марнотратства (лицарських турнірів, коштовного посуду, одягу, зайвих прикрас) – чи не є все це тим "духом капіталізму", що його шукав М. Вебер у протестантській етиці? Паростки, здається, існували й у Ренесансі.

До таких "паростків" можна віднести, на наш погляд, і трансформацію уявлень про час. У християнстві він мав сакральне забарвлення, а його сенс визначався доктриною божественного провидіння. На противагу сакральному звичайний світський час (або "профаний") розглядався як "нижча" категорія, пов'язана з менш цінною формою буття. Соціальна практика призвела до виникнення так званого "професійного" часу ("час купця", "час ремісника" тощо). В епоху європейського Відродження відбулося те, що М. Барг назвав "формуванням абсолютно нового типу психологічної реакції на чинник часу" [1, с. 245]. Час починав оцінюватися передусім як синонім земної діяльності людини. Такий підхід ми вже відзначили в Л.Б. Альберті, у такому ж дусі розмірковували П. Черталья ("утрачений час не можна повернути"), Д. Кавалькі, автор "Духовної дисципліни" (хто хоче домогтися успіху, повинен навчатися "рахувати час"). Характерно, що термін "ragione" значив в Італії і "розум", і "рахунок". Здається, в італійському місті було майже сформовано діловий принцип: "час – це гроші". Символом нового мислення стали механічні годинники, встановлені на вежах Болоньї (1450 р.), Мілану (1478 р.), Венеції (1499 р.) та інших міст. У другій половині XV ст. ділові італійці носили кишенькові годинники, а згодом з'явилися будильники.

Ренесансна думка багато в чому випереджала свій час. Вона була пронизана, так би мовити, передчуттям майбутнього. Саме в цей період сягає корінням гуманістична традиція європейської культури. Ренесансний гуманізм як провідна течія епохи Відродження зійшов з історичної сцени вже у другій половині XVI ст., але його ідеї ніколи не вмирили в системі духовних цінностей новоевропейської цивілізації. Згодом поняття "гуманізм" набуло багатьох нових характеристик, однак його ядро було сформоване саме в досліджувану епоху.

Гуманістами (umanista) в Італії називали викладачів гуманітарних наук. Але самі вони розуміли поняття humanitas набагато ширше, ніж професійну освіченість. Для них це була категорія морального й соціального плану. Н. Нікколі, говорячи про італійців, протиставляв їх диким німецьким феодалам і підкреслював, що від них на всі народи поширилися "гуманність, доброчесність, усі правила життя". Л. Бруні так характеризував studia humanitatis: "Ці заняття націлені на формування порядної (іноді перекладається "моральною" – Б.Г.) людини, тому нічого кориснішого не можна й уявити" [3, с. 197]. Знання (класичні) ототожнювалися з доброчесністю, людяністю. Ідеал humanitatis ренесансні мислителі запозичили в Цицерона й трактували його так само: гуманізм, гуманність – це людяність, культурність, освіченість і навіть цивілізованість.

Європейські гуманісти проявили величезний інтерес до людини та шляхів її вдосконалення. Якщо справедливою є думка К. Бурдаха, що "...гуманізм, Ренесанс врятували народи Середніх віків від шалених хвиль, які вели до людського самознищення" [4, с. 115], то не менш важливим видається значення гуманістичної традиції для Нового часу, коли далися взнаки негативні наслідки індустріальної цивілізації (відчуження особистості, соціальні

конфлікти тощо). Гуманізм дав потужний імпульс філософським системам, правовим і педагогічним ідеям, соціально-критичним і реформаторським рухам. Жоден прогресивний напрям новоєвропейської культури не залишався без впливу гуманістичних постулатів. Думка Протагора про те, що "людина є мірою всіх речей", улюблений аргумент гуманістів епохи Відродження, набуває особливої актуальності в наш час, коли людство осмислює трагічні події минулого століття – світові війни, масовий геноцид, атомну загрозу та екологічні катастрофи, поляризацію бідності й багатства.

Для Нового часу цінність становить педагогічна спадщина гуманістів епохи європейського Відродження. Тут не можна все зводити до пропаганди й впровадження класичної освіти, що продовжувала домінувати аж до початку XX ст. Ренесансні педагоги висловили низку продуктивних ідей, які не могли здійснитися в той час, але мали далекоюсяжну історичну перспективу. Була започаткована гуманістична педагогіка – магістральний напрям сучасної науки про виховання. Висока оцінка педагогічної діяльності у забезпеченні соціального поступу, всебічний і гармонійний розвиток особистості як мета виховання, принципи природовідповідності, гуманізації, індивідуального підходу до дитини, поєднання виховання з самовихованням – усе це і багато іншого було отримано у спадок від ренесансної доби, осмислено, розвинуто в умовах Нового часу кращими представниками європейської педагогічної думки.

На підтвердження "середньовічності" Відродження прихильники "медієвізації" наводять загальну картину світу, що залишалася в той час принципово незмінною. "Ті пізнавальні установки, які були вироблені у XVII – XVIII ст. і які визначили собою риси Нового часу, були не стільки результатом філіації ренесансних ідей, скільки результатом відштовхування від них (і від Середньовіччя в цілому), якісного стрибка" [8, с. 18]. Дійсно, корінний перелом настав під час наукової революції XVII ст., але початок її припадає вже на другу половину XVI, тому вона іноді датується XVI – XVII ст. В епоху Відродження були зроблені відкриття М. Коперника – геліоцентрична система обертання планет (до речі, уперше таку думку висловив М. Кузанський. – Б. Г.); Й. Келлера (закони цього обертання); Дж. Бруно (учення про вічність і безкінечність Всесвіту). Разом із Г. Галілеєм ці люди здійснили революцію в астрономії, яка суттєво змінила усталені уявлення про світ. Важливим чинником стали Великі географічні відкриття. Вони познайомили європейців з іншими цивілізаціями, життям і звичаями народів Азії, Америки, Африки. Тим самим створювалися передумови для світоглядних змін, розуміння множинності форм світу, сутності цивілізації. Знаменно, що вже в епоху Відродження, на початку колоніальної ери, постали питання про наслідки експансії для заморських народів і самої Європи [7, с. 291].

У XVI ст. було здійснено новий крок у вивченні людини на основі натурфілософії й науки (Д. Кардано, Б. Телезіо, Ф. Патриці), А. Везалій – започаткував наукову анатомію, Д. Фракастро – дослідив феномен інфекції, У. Гарвей – відкрив кровообіг. Можна говорити й про початок експериментального знання, успіхи математичних наук. Наприкінці епохи виступив Ф. Бекон – засновник емпірико-індуктивного методу, взятого на озброєння науковцями Нового часу. Критики Відродження нерідко закидають йому розквіт паранаук, астрології, алхімії, магії. Вони говорять про К. Агріппу Неттесгеймського та його роботу "Про оккультну філософію" (1531-1533 рр.), про П. Парацельса, лікаря й алхіміка, життя якого надихнуло Гете на створення образу доктора Фауста, про захоплення гороскопами

Й. Келлера й взагалі про популярність різного роду забобонів і чаклунства. Однак такі ж явища можна зустріти й у Новий час, незважаючи на колосальний успіх наукового знання.

Серед аргументів "медієвізаторів" – посилення на непохитність позиції релігії та церковних інститутів в епоху Відродження. Але християнство продовжувало й продовжує відігравати свою роль, новоєвропейський раціоналізм співіснує з вірою навіть сьогодні. Ренесансні гуманісти своєю критикою кліри, схоластики значною мірою підготували Реформацію. Цьому сприяло звернення до витоків християнства, переосмислення патристики, критика священних текстів. Реформація прагматизувала релігію, наблизила її до потреб Нового часу. Відомо, що лідер німецької Реформації М. Лютер обстоював принципи справжнього благочестя й виховуючої церкви, визнавав позитивне значення світської держави та світської культури.

З іншого боку, релігійність гуманістів відрізнялася від традиційної ортодоксальності. Загалом не відкидаючи теології, вони "завойовували її, надаючи їй проблематизацію нового тлумачення" [16, с. 230], тим самим торуючи шлях до раціонального осмислення феномена релігії. У філософії гуманіста М. Фічіно ми знаходимо елементи пантеїзму, у Піко делла Мірандола – ідею віротерпимості. Ренесансні мислителі проявили інтерес до нехристиянських культів (герметизму, зороастризму тощо). Наприклад, Еразм Роттердамський трактував християнство як сукупність мудрості й доброчесності різних часів та народів і вважав християнським усе те, що є істинним. Під час Високого Відродження в Італії реалістичні підходи до релігійних проблем знайшли відображення у творах Н. Макіавеллі, Ф. Гвіччардіні та інших.

У розглядуваний період була ліквідована духовна монополія церкви, значно прискорився процес секуляризації культури, підвищився авторитет розумової праці, освіченості (нової освіченості, світської). Також сформувалося коло гуманістично налаштованої інтелігенції, яка добре розуміла свою роль і відповідальність за виховання суспільства. Йшов пошук самоорганізації інтелектуалів, утверджувався принцип плюралізму думок і свободи творчості. Встановлювалися міжнародні контакти, утворилася панєвропейська "республіка вчених".

Аналіз культурних зрушень і здобутків епохи європейського Відродження не може бути повним без урахування такого вагомого чинника, як початок книгодрукування й активний розвиток видавничої справи. Починаючи вже з другої половини XV ст., європейці отримали можливість масового доступу до знань. Активний попит на книги, різноманітні матеріали публіцистики – це явище, якого не знали Середні віки [7, с. 10]. На початок XVI ст. книгодрукарні діяли в понад 250 містах Європи. Виділилися центри книготоргівлі (Франкфурт-на-Майні) та книговидавництва (Базель) [7, с. 162, 163].

Величезне значення в епоху європейського Відродження мало мистецтво. Розрив із середньовічною іконографічною традицією, масштаб новаторства в ньому вражають навіть найбільш затятих "медієвізаторів". Здається, ніхто не заперечує естетичних висот італійського Чинквеченто. Відродження античного принципу "наслідування природи", "життєподібності" привело до розквіту реалістичної за характером художньої культури. При всій своєрідності, історичній обмеженості вона все ж таки була ближче до Нового часу, ніж до Середньовіччя. У ній яскраво відбився гуманістичний ідеал цілісної, красивої душою й тілом особистості у гармонійній єдності з оточуючим світом. Художники й скульптори шукали цю гармонію у живому виразі обличчя, енергійних ліній чоловічої постаті, у витончених і м'я-

ких окресленнях жіночої фігури. Середньовічний живописець мало цікавився реальними пропорціями людського тіла, оскільки "його гармонія полягала в аскетичному площинному відображенні в ньому надтілесного світу". Поняття гармонії, пропорції почали обґрунтовуватися науковими даними – медицини, математики, оптики тощо. Якщо античні майстри при виконанні художнього задуму ділили зріст людини на 6-7 частин, то гуманіст Л.Б. Альберті, наприклад, із метою досягнення точності зображуваного запропонував ділити на 600 (пізніше А. Дюрер – на 1800) частин [10, с. 54].

Як і звернення до наукових даних, новим, порівняно з Середньовіччям, було зростання значення індивідуальності художника. Метод роботи середньовічного майстра обумовлювався корпоративним характером художньої практики, а його самостійність, оригінальність нівелювалися. Те, що стане ознакою Нового часу – свобода творчості, самостійність вибору художника – спостерігалося вже в Ренесансі, принаймні, як тенденція. "Хоча багато творчих засобів, що сягали у Середні віки, продовжували своє існування, сама сутність творчого методу середньовічного художника, який спирався у своїй роботі на зразки, а не на безпосереднє спостереження за природою, минала разом із середньовічною символікою і всім пов'язаним з нею середньовічним характером мислення" [13, с. 34].

Досить часто окремі дослідники вказують на обмеженість сфери ренесансного реалізму, бо шедеври XVI ст. "...зовсім не становили основну масу художньої продукції тієї епохи, існуючи в живому і тісному традиційному оточенні" [8, с. 11]. На півночі Європи переважала готика. Навіть у Парижі церковна й громадянська архітектура зберігала вірність традиції, успішно конкуруючи з "італійським" стилем. Однак було б невірно зводити все до витіснення готичного мистецтва. Воно продовжувало існувати ще декілька століть і органічно ввійшло у фонд європейської культури. Навіть ренесансні митці, хоч і декларували критичне ставлення до готики, охоче користувалися деякими її методами й іноді змішували власні та античні елементи з готичними (Л.Б. Альберті, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Браманте та інші).

Те, що ренесансна культура існувала у середньовічному оточенні, сьогодні не викликає ніяких сумнівів. Поняття "епоха Відродження" не ототожнюється з "культурою Відродження" [7, с. 6]. Зрозуміло, що поряд із Ренесансом існували й інші феномени, неренесансні за характером. Візьмемо хоча б розквіт витончено аристократичної культури в Нідерландах, що ґрунтувалася на лицарських ідеалах і переспівувала середньовічні мотиви, або друге народження (завдяки книгодрукуванню) лицарського роману, німецьку міську літературу та шванки Г. Сакса.

Гадаємо, що є всі підстави вважати Відродження не таким уже й "середньовічним", як його іноді змальову-

ють. На цьому етапі у духовній культурі європейської цивілізації здійснився справжній прорив. Були повністю відновлені зв'язки з античною традицією і водночас багато в чому визначено напрям подальшого розвитку до Нового часу. Має рацію дослідник С. Стам, стверджуючи, що "...у культурній творчості минулих часів навряд чи будь-яка ще історична епоха значила для наступного культурного прогресу більше, залишила слід більш незгладний і більш плідний, ніж Відродження" [17, с. 76].

Ми далекі від упередженого ставлення до Середніх віків. Це була, як сьогодні прийнято говорити, "нормальна", повноцінна епоха в розвитку людської цивілізації. Не варто протиставляти "прогресивний" Ренесанс "консервативному" Середньовіччю за принципом краще-гірше. Так само ми не схильні вважати епоху Відродження "...переломним етапом, коли у Західній Європі відбувся перехід від Середньовіччя до Нового часу" [8, с. 8]. Питання про початок Нового часу потребує окремого розгляду й об'єктивного історичного обґрунтування. Проте, як нам видається, було б помилкою не бачити у культурі Відродження тих рис, які зближували її з Новим часом.

1. Барг М.А. Эпохи и люди. Становления историзма / М.А. Барг. М.: Мысль, 1987. 348 с.
2. Брагина Л.М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов. Вторая половина XV века / Л.М. Брагина. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1983. 303 с.
3. Бруни Л. Письмо к Никколо Строцци / Леонардо Бруни // Гуманистическая мысль итальянского Возрождения. М.: Наука, 2004. С. 196-199.
4. Бурдах К. Реформация. Ренесанс. Гуманизм / К. Бурдах: [пер. с нем.]. М.: РОССПЭН, 2004. 208 с.
5. Горфункель А.Х. К спорам о Возрождении / А.Х. Горфункель // Средние века. М.: Наука, 1983. Вып. 46. С. 214-228.
6. Енгельс Ф. Диалектика природы // К. Маркс и Ф. Енгельс. Твори. К.: Вид-во політ. літ., 1965. Т. 20. С. 319-576.
7. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: [учеб. пособ. для вузов]. М.: Высш. школа, 2001. 479 с.
8. Косиков Г.К. Средние века и Ренессанс. Методологические проблемы / Г.К. Косиков // Зарубежная литература второго тысячелетия: [учеб. пособ.; под ред. Л.Г. Андреева]. М.: Высш. школа, 2001. С. 8-39.
9. Краснова И.А. Проблема воспитания делового человека во Флоренции XIV в. (по педагогическим трактатам, семейным запискам и домашним хроникам) / И.А. Краснова // Возрождения: гуманизм, образование, искусство: [межвуз. сборник науч. трудов]. Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 1994. С. 58-73.
10. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / А.Ф. Лосев. М.: Мысль, 1978. 623 с.
11. Манетти Дж. О достоинстве и превосходстве человека / Джанотто Манетти // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). М.: Изд-во УРАО, 1999. С. 65-74.
12. Монтень М. Опыты. Книга вторая / М. Монтень. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 652 с.
13. Муратова К.М. Мастера французской готики XII – XIII веков. Проблемы теории и практики художественного творчества / К.М. Муратова. М.: Искусство, 1988. 350 с.
14. Паоло да Чертальдо. Книга о добрых нравах / Паоло да Чертальдо // Послушник и школяр, наставник и магистр. Средневековая педагогика в лицах и текстах: [учеб. Пособ.; сост. И отв. Ред. В.Г. Безрогов, общ. Ред. Т.М. Матулис]. М.: Изд-во УРАО, 1996. С. 321-367.
15. Ревякина Н.В. Человек в гуманизме итальянского Возрождения / Н.В. Ревякина. Иваново: Изд-во Иванов. ун-та, 2000. 319 с.
16. Рутенбург В.И. Культура эпохи Возрождения / В.И. Рутенбург // Средние века. – М.: Наука, 1987. Вып. 50. С. 220-236.
17. Стам С.М. Культура Возрождения: вопросы сождения, эволюции, периодизации / С.М. Стам // Вопросы истории. 1977. – №4. С. 75-93.
18. Huizinga H. L'automne du Moyen age / H. Huizinga. Paris, 1975. 184 p.

Надійшла до редколегії 17.01.11

Н. Год, канд. іст. наук, доц.

ЕРАЗМ РОТТЕРДАМСЬКИЙ І РУХ ЗА ОНОВЛЕННЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В XVI СТОЛІТТІ

У статті аналізуються місце і роль Еразма Роттердамського, лідера європейського гуманістичного руху XVI століття, у боротьбі за реформування діяльності католицької церкви.

The place and role of Erasmus of Rotterdam, a leader of the European humanistic movement of the 16th century, in the struggle for reforming the activity of the Catholic Church has been analyzed in the article.

Постать Еразма Роттердамського займає провідне місце в історії європейської і світової культури. Його погляди і діяльність досить ґрунтовно досліджені нау-

ковцями (Ф. Гельднер, Й. Хейзінга, Ф. Кербер, Е. Кольс, Ж.-К. Марголен, С. Маркіш, М. Смірін, І. Григор'єва, А. Урманова та ін.). Є серед робіт і такі, що стосуються